

İNCƏSƏNƏT

UOT 48.01.21

QADİR ƏLİYEV

**ƏCƏMİ NAXÇIVANININ YARADICILIĞINDA TÜR-BƏLƏRİN
KONSTRUKSIYALARI QƏDİM TÜRK ÇADIR MEMARLIQ
KONSTRUKSIYASININ NƏTİCƏSİ KİMİ**

Təməlləri tarixin ən erkən dövrlərinə qədər uzanan türklərin ən əski məskəni “Çadır” inşaat tariximizin ən xarakteristik quruluşlarının başında gəlir. Memarlıq tariximizin tipologiyasında bir çox önəmli quruluşların mənbəyini təşkil etdiyindən onun strukturunu, inkişaf xüsusiyyətini və memarlıq tariximizdə rolunu tanımağımız gərəkdir. Bu mənada Orta əsr böyük Azərbaycan memarı Əcəmi Naxçıvanini yaratdığı memarlıq formalarının quruluşlarının araşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə qədim türk çadır memarlıq formaları ilə Əcəmi memarlıq formalarının konstruksiyalarının quruluşları müqayisə edilərək təhlil olunur. Türbələrin həm piramidal, həm konik formalı günbəzlərinin formaları qədim türk çadır memarlıq formalarının quruluşları ilə bir eynilik təşkil edir. Nəticədə isbat olunur ki, Əcəmi Naxçıvaninin yaradıcılığında türbələrin konstruksiyaları qədim türk çadır memarlıq konstruksiyasının nəticəsidir.

Açar sözlər: çadır, konstruksiya, günbüz, konik, piramidal.

Türk memarlıq formalarının qaynağı çadır. Təməlləri tarixin ən erkən dövrlərinə qədər uzanan türklərin ən əski məskəni “Çadır”, inşaat tariximizin ən xarakteristik quruluşlarının başında gəlir. Memarlıq tariximizin tipologiyasında bəzi önəmli quruluşların mənbəyini təşkil etdiyindən onun quruluş strukturunu, inkişaf xüsusiyyətini və memarlıq tariximizdə rolunu tanımağımız gərəkdir. Bozkır çöl mədəniyyətinin mənsubu olan köçəri türklər, sığınacaq olaraq sürətlə yığılan və qurulan, asanlıqla daşına bilən dəyirmi gövdəli, qübbəli damı olan çadırlardan istifadə etmək məcburiyyətində qalmışlar. Qədim türklərə görə Göy tanrının kölgəsində yerləşən çadırlar ucsuz-bucaqsız çöllərdə, arzu etdikləri hər hansı bir bölgədə rahatlıqla sökülüb qurulur. Çadırlar köçəri türklərin hərbi və maddi ehtiyaclarını hər zaman təmin etmişdir. İlin bütün mövsümlərində: yaylaq və qışlaq dövründə heyvanlarını bəsləmək üçün daha əlverişli çəmənliklərə, otlaqlara doğru hərəkət etmək məcburiyyətində qalan köçəri türklər döyüşlərdən və daha bir çox səbəblərdən ötrü məskən saldıqları yerlərdə çadırlardan istifadə etmişlər (şəkil 1).

Köçəri türklər tarixin ən erkən dövrlərindən etibarən çöllərdə məskən olaraq müxtəlif tipli çadırlar tətbiq etmişlər (şəkil 2). Sığınacaqlardan ən mükəmməli olan “Yurd” tipli çadırların konstruksiyası isə bu inkişafın nəticəsində ortaya çıxmışdır. Belə çadır tipinə Orta Asiyada “Oy”, “Uy”, Anadoluda isə “Topak Ev” deyilməkdədir” [2, s. 18].

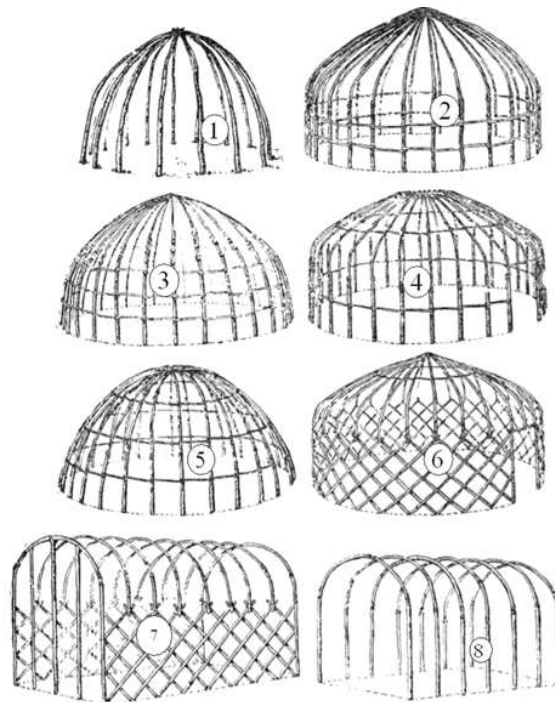
İç və Orta asiyanın ucsuzbucaqsız çöllərində yaylaq və qışlaq yaşama dövründə yarı-köçəri yaşayış həyatı keçirən türk birliklərinin istifadə etdikləri yuvarlaq gövdəli günbüz formasında damı olan belə sığınacaqların ən qədim nümunəsinə Orta Yenisey hövzəsində qayalarda cızılmış “Boyar petroqlifləri” arasında rast gəlirik. “Sibirdə arxeoloji araşdırmalar aparan elm adamları Orta Yenisey hövzəsində, Boyar məntəqəsində qayalar üzərində çölün “ilk rəssamları” tərəfindən hazırlanmış ən qədim çöl yaşayışını əks etdirən qaya rəsmləri kəşf edilmişdir. Günlük yaşayışın bir parçasını əks etdirən bu petroqliflər arasında İç və Orta Asiyada Türk boylarının yuvarlaq formada taxta konstruksiyası, günbüz formasında olan damı və üzləri qalın keçə örtüklü sığınacaqların olduğu anlaşılmışdır.

Hun məzarlıqlarından çıxan arxeoloji tapıntılar göstərir ki, hunlar bir neçə belə müxtəlif çadır növlərindən istifadə etmişlər. “Tarixdə ilk olaraq yurd yeri silindrik gövdəli, konik damlı, taxta konstruksiyalı çadırların hunların zamanında kəşf edildiyi aşkar edilmişdir” [2, s. 18].

Çadırların silindrik gövdəsini meydana gətirən konstruksiya hissələri asanlıqla qatlana bilər. Bu da yuxarıda göstərdiyimiz kimi çadırların bir yerdən başqa bir yerə asanlıqla daşınma quruluşuna imkan verir. Şəkil 2-də Orta Asiyada və Anadoluda Türk birlikləri arasında istifadə olunan taxta karkaslı çadır formaları göstərilmişdir [2, s. 145].

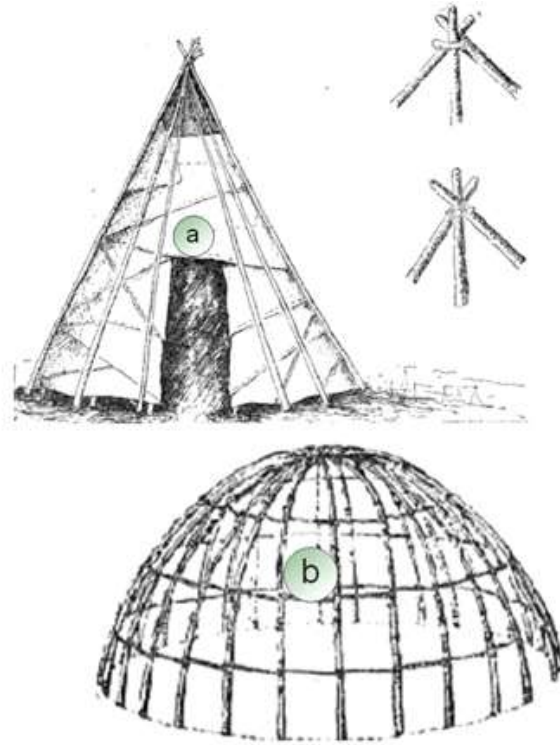

Şəkil 1. Qazaxıstan yaylalarında çadır karkası (N. Diyarbek. S. 148. R. 21)

Şəkil 2. Orta Asiyada və Anadoluda Türk birlikləri arasında istifadə olunan taxta karkaslı çadır formaları.

Əcəmi Naxçıvaninin yaradıcılığında türbələrin konstruksiyaları qədim türk çadır memarlıq konstruksiyasının nəticəsi kimi. Şəkil 3-də Orta Asiyada və Anadoluda Türk birlikləri arasında istifadə olunan taxta karkaslı çadır formaları göstərilib. Bunlardan biri piramidal (a), digəri isə konik tiplidir (b).

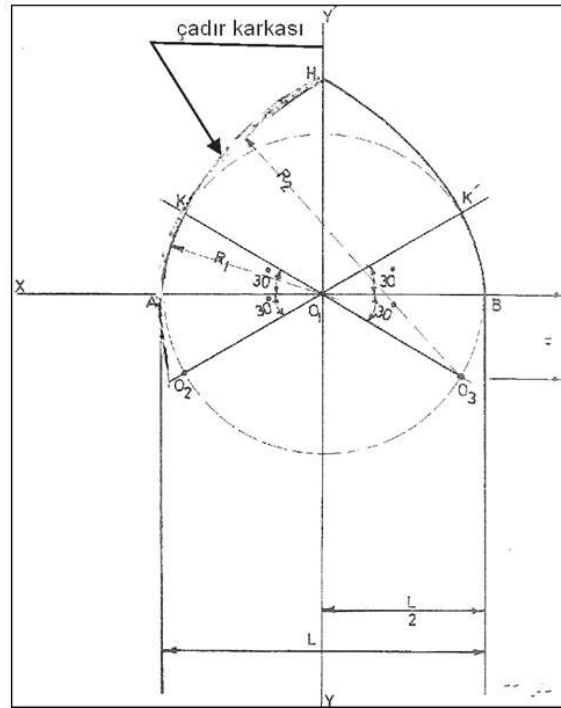

Şəkil 3. Orta Asiyada və Anadoluda Türk birlikləri arasında istifadə olunan taxta karkaslı çadır forması (a-piramidal, b-konik)

Şəkil 4-də bu çadır konstruksiyalarından birinin təsviri göstərilib. Elmi ədəbiyyatlarda belə karkasın qrafiki analizi verilib [4, şəkil 5].

Şəkil 4. Çadır konstruksiyalarından biri (karkası)

Şəkil 5. Çadır konstruksiyasının qrafiki analizi (4, şəkil 133).

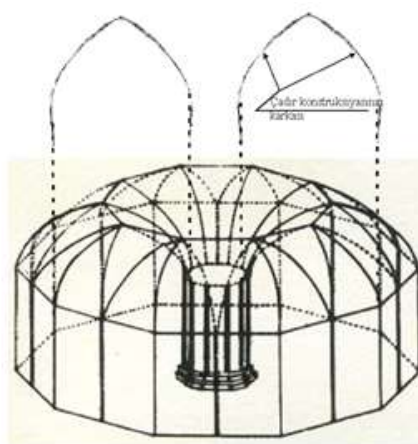
Şəkil 6-da Möminə xatun türbəsi, şəkil 7-də türbənin bünövrəsinin bir hissəsinin təsviri, şəkil 8-də isə türbənin sərdabə hissəsinin konstruktiv sxemi göstərilib [1, s. 88]. Araşdırmadan aydın olur ki, türbənin sərdabə hissəsinin, yerüstü hissədə konik və piramidal formalı günbəzlərin konstruksiyasının formaları əski türk taxta karkaslı çadır konstruksiyasının formasına tam uyğundur.

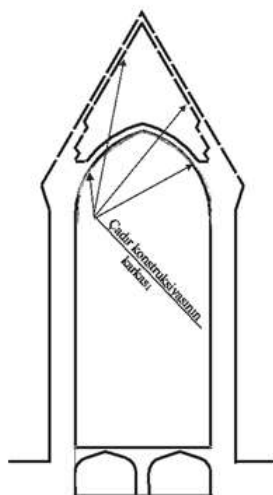
Şəkil 6. Möminə xatun türbəsi.

Şəkil 7. Möminə xatun türbəsi. Türbənin sərdabəsindən bir görünüş.

Şəkil 7. Möminə xatun türbəsi. Türbənin sərdabəsinin konstruktiv sxemi.

Şəkil 8. Möminə xatun türbəsi. Türbənin böyünə kəsiyi.

Beləliklə, nəticə olaraq isbat olunur ki, Möminə xatun türbəsinin günbəzlərinin konstruksiyaları qədim türk çadır memarlıq konstruksiyasının nəticəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev Q. Memar Əcəmi Naxçıvani yaradılıcılığında ahəngdarlıq. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 158 s.
2. Diyarbekirli N., Aslanapa O. və b. Başlanğıcından bugünə türk sanatı. Ankara: Ajans-Türk matbaacılıq, 1993, 471 s.
3. Diyarbekirli N., Hun sanatı. Ankara: Milli eyetim basımevi, 1972, 243 s.

زمرشیدی معماری ایران – اجرای ساختمان با مصالح سنتی چاپ سوم تابستان انتشارات آزاده تهران 1377 تعداد 4 صفحات

Naxçıvan Dövlət Universiteti
E-mail: Kadiraliyev@yahoo.com

Gadir Aliyev

THE DESIGN OF THE MAUSOLEUMS CREATED BY AJEMI NAKHKHIVANI AS A RESULT OF THE ANCIENT TURKIC TENT ARCHITECTURAL FORM

The most ancient settlement of the Turks, the foundations of which dates back to the earliest times of history, is at the beginning of the most characteristic structures of our “tent” construction history. Since its architecture is the source of many important structures in the typology of our history, its structure, character, and role in the history of architecture should be recognized. In this respect, the study of the structures of architectural forms created by the great Medieval Azerbaijani architect Ajami Nakhchivani is of particular importance.

The article compares and analyzes the structures of consortia of ancient Turkic architectural forms with ancient Turkic tent architectural forms. Forms of both pyramidal and conical shapes of tombs constitute an eternity with the structures of ancient Turkic tent architectural forms. In conclusion, it is proved that the tombs in Ajami Nakhchivan’s creativity are the result of ancient Turkic tent architecture.

Keywords: *tent, design, dome, conic, pyramidal.*

Гадир Алиев

КОНСТРУКЦИИ МАВЗОЛЕЕВ В ТВОРЧЕСТВЕ АДЖЕМИ НАХЧИВАНИ КАК РЕЗУЛЬТАТ ДРЕВНЕТЮРКСКОЙ ШАТРОВОЙ АРХИТЕКТУРНОЙ ФОРМЫ

Самое древнее поселение турок, основание которого восходит к самым ранним временам истории, находится в начале наиболее характерных сооружений нашей истории – «шатрового» строительства. Поскольку его архитектура является источником многих важных структур в типологии нашей истории, ее структура, характер и роль в истории архитектуры должны быть признаны. В связи с этим особое значение имеет изучение структур архитектурных форм, созданных великим азербайджанским средневековым архитектором Аджеми Нахчывани.

В статье сравниваются и анализируются структуры конструкции древнетюркских архитектурных форм с архитектурными формами древнетюркского шатра. Формы как пирамидальных, так и конических гробниц сопоставляются со структурами древнетюркских шатровых архитектурных форм. В заключении доказано, что гробницы в творчестве Аджеми Нахчывана являются результатом древнетюркской архитектуры шатров.

Ключевые слова: *палатка, конструкция, купол, коническая, пирамидальная.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi:

İlkin variant 30.12.2019

Son variant 25.02.2020